
Història local, patrimoni i associacionisme a Catalunya

Esther Hachuel¹

Rebut: 18-03-2012
Acceptat: 20-05-2012

Resum

Les vinculacions entre el patrimoni i l'associacionisme són, a casa nostra, molt evidents. Només cal recordar, a tall d'exemple, el paper del Centre Excursionista de Catalunya en la detecció i conservació de monuments prehistòrics i jaciments arqueològics, entre finals del segle XIX i el XX. Ara bé, més enllà d'aquesta constatació o d'altres de similars que es poden fer, observem en els darrers trenta anys com la relació entre associacionisme i patrimoni ha pres una dimensió complexa: el nombre d'associacions que des d'una o altra perspectiva tenen el patrimoni en l'objecte de mira s'ha incrementat notablement; el seu perfil és cada cop més divers, com també ho són les formes d'actuació que els permeten assolir objectius patrimonialistes. I ben bé en paral·lel (però no de manera aliena) observem com el concepte de patrimoni s'ha anat eixamplant fins a abastar elements relacionats amb la vida quotidiana i les classes populars.

De tot plegat es proposa una anàlisi a la llum dels grans esdeveniments polítics (com la construcció d'Europa); de factors econòmics (com el *boom* immobiliari o les possibilitats turístiques del patrimoni); de factors socials (com el nimbisme i la pèrdua d'elements d'identitat de les grans urbs), i de factors psicosocials (com la percepció col·lectiva de benestar).

Paraules clau: associacionisme; història local; patrimoni cultural; participació ciutadana.

Resumen. Historia local, patrimonio y asociacionismo en Cataluña

Las vinculaciones entre el patrimonio y el asociacionismo son, en nuestro país, muy evidentes. Basta recordar, a modo de ejemplo, el papel del Centro Excursionista de Cataluña en la detección y conservación de monumentos prehistóricos y yacimientos arqueológicos, entre finales del siglo XIX y el XX. Ahora bien, más allá de esta constatación o de otras similares que se pueden hacer, observamos en los últimos treinta años como la relación entre asociacionismo y patrimonio ha tomado una dimensión compleja: el número de asociaciones que desde una u otra perspectiva tienen el patrimonio en el objeto de mira se ha incrementado notablemente, el perfil de las mismas es cada vez más diverso, así como lo son las formas de actuación que les permiten alcanzar objetivos patrimonialistas. Y en paralelo (pero no de forma ajena), observamos cómo el concepto de patrimonio se ha ido ensanchando hasta alcanzar elementos relacionados con la vida cotidiana y las clases populares.

A partir de todo ello se propone un análisis a la luz de los grandes acontecimientos políticos (como la construcción de Europa); de factores económicos (como el *boom* inmobiliario o las

1. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. Parc Torre del Roser s/n. 08980. Sant Feliu de Llobregat. Barcelona. e.hf@orange.es

posibilidades turísticas del patrimonio); de factores sociales (como el nimbismo y la pérdida de elementos de identidad de las grandes urbes), y de factores psicosociales (como la percepción colectiva de bienestar).

Palabras clave: asociacionismo; historia local; patrimonio cultural; participación ciudadana.

Abstract. Local history, heritage and associativism in Catalonia

The links between heritage and associativism are, in our country, very obvious. In this sense, it should be remember the role played by the Catalanian Excursionist Club during the late XIX and XX centuries in the detection and preservation of prehistoric assets and archaeological sites. However, beyond this example or similar ones, during the last thirty years the relationship between associativism and heritage has reached a complex dimension: the number of associations, based on diverse perspectives, that have heritage as main interest has increased significantly and the profiles of them become more diverse, as are the forms of action that allow them to achieve heritage goals. Furthermore, heritage concept has widened including issues related to everyday life and popular classes. Therefore, we propose an analysis in light of important political events (such as the Europe construction), economic factors (such as the real estate boom and heritage tourism opportunities), social factors (such as nimbysm and loss of identity elements in large cities) and psychosocial factors (such as the collective perception of well-being).

Keywords: associativism; local history; cultural heritage; community participation.

HACHUEL, Esther. «Història local, patrimoni i associacionisme a Catalunya». *Treballs d'Arqueologia*, 2012, núm. 18, p. 31-46.

1. Introducció

Els éssers humans compartim amb altres espècies del regne animal un tret fonamental: el de ser gregaris. Entre les manifestacions d'aquesta tendència trobem la vida en agrupacions de cases, la família i també l'associacionisme, aquest últim amb connotacions de compromís que no podem obviar.

L'associacionisme a Catalunya es dona en tots els àmbits de la vida social: l'esportiu, el del folklore, el benèfic, etc. Jo em referiré en aquest escrit a l'associacionisme que, estatutàriament, té a veure amb

la història local i el patrimoni en totes o en algunes de les seves facetes (estudi, divulgació, vindicació, ús i patrimonialització). Sóc conscient que deixo així de banda un sector en alça, el de l'associacionisme que, col·lateralment i de manera puntual, s'ocupa de reivindicar el patrimoni, com ara les associacions de veïns i veïnes de barri, les associacions o plataformes en defensa d'interessos propis, algunes associacions de comerciants, etc. Es tracta, sens dubte, d'un fenomen interessant d'estudiar²; però que significaria allunyar-me de la temàtica en la qual em vull centrar.

-
2. HERNÁNDEZ, J.: «De resto arqueológico a patrimonio cultural. El movimiento patrimonialista y la activación de testimonios del pasado». Boletín GC: Gestión Cultural núm. 11: *Participación Ciudadana*, abril de 2005.

En el terreny que m'interessa, el conjunt d'associacions que han existit o existeixen és molt divers respecte a la seva denominació: centre d'estudis, amics de grup, agrupació, institut d'estudis, etc., un aspecte que dificulta l'elaboració d'un cens exhaustiu.

Però són elements comuns a totes elles l'interès pel territori³ i el seu patrimoni i el treball obert a tot el voluntariat que desitgi participar-hi. Tornarem sobre aquests aspectes per què se'n desprenen qüestions interessants en relació amb el patrimoni i la manera d'abordar-lo. Però primer vull fer un breu repàs històric sobre aquest moviment associacionista que anomenaré genèricament d'estudis que servirà per situar-nos i per fer-nos una idea de la importància històrica i social d'aquest tipus associacionisme.

2. Una mica d'història

Amb arrels al segle XVIII, el moviment associatiu que podríem anomenar d'estudis o patrimonialista arrenca plenament de la Renaixença, al segle XIX, quan es dona una particularitat que ara ens interessa molt: l'afició popular per l'estudi de la llengua i la cultura catalanes.

Aquest interès popular es fa palès en dos aspectes relacionats:

- El sorgiment d'un moviment que tindrà expressió pràcticament en qualse-

vol punt de la nostra geografia: la dels erudits o estudiosos locals. La major part d'aquests estudiosos són eclesiàstics, metges, farmacèutics o lletrats, però es dediquen de forma *amateur* als estudis històrics i del patrimoni de la seva localitat i ho fan des del convenciment que la seva tasca és un exercici cívic que aporta un valor a la comunitat.

- El naixement de les primeres associacions dedicades a l'estudi del territori i el patrimoni. Hi ha exemples tan eloqüents com la Societat Arqueològica Tarraconense⁴, fundada l'any 1844 per la necessitat d'estudiar, preservar i difondre un patrimoni arqueològic (en aquest cas romà) que no motivava cap institució; el Centre de Lectura de Reus, fundat al 1859 i encara ara actiu, o l'actual Centre Excursionista de Catalunya, fundat el 1876 amb un nom que, per si sol, ja diu prou del moment i de les intencions de l'entitat: Associació Catalanista d'Excursions Científiques, ja que l'excursió, més que un objectiu en si mateix, era un mitjà, una forma de conèixer i ressenyar el territori i tots els seus elements. No debades van ser els descobridors d'un nombre important de jaciments arqueològics i encara a mitjan segle XX alguns ajuntaments confiaven a aquesta organització la neteja i el manteniment de monuments esparsos als afores del municipi, especialment en el cas de l'arquitectura megalítica.

3. Existeixen entitats patrimonialistes temàtiques, com per exemple Amics del Tren o Amics dels Museus. També promouen estudis, activitats divulgatives i vindicatives, usos i processos de patrimonialització. El que aquí es diu és vàlid també per a aquest tipus d'entitats que, al cap i a la fi, tenen sempre un referent territorial (Amics dels Museus de Catalunya, de Gavà, de Lleida, etc.).

4. Que més tard, el 1916, va rebre el títol de Reial que conserva fins avui dia.

El període que va de l'inici del segle XX al 1936 reflecteix una continuïtat d'aquesta situació. Pel que fa al nombre d'erudits, tot i que manquen estudis exhaustius, sembla que se'n produeix un increment⁵; i pel que fa a l'associacionisme en general també sembla un període especialment ric. No en va la primera llei d'associacions data de pocs anys abans, del 1887. És especialment el moment de l'associacionisme obrer i popular, que donà lloc a la creació d'una munió d'ateneus, molts d'ells vinculats al pensament i la pràctica de l'Escola Moderna i inquiets per la cultura en general. Respecte de les entitats patrimonialistes, sembla que es manté la tònica del període anterior. Entre les més destacades que es funden en aquest moment trobem l'associació Amics dels Museus de Catalunya (1933), tot i que també se'n funden de locals, com la Junta d'Estudis Històrics de Granollers (1927), que en una publicació de l'època és considerada hereva del moviment dels erudits locals.

Els anys de Guerra Civil van suposar una aturada temporal. Però ràpidament, ja als anys quaranta, el moviment associatiu d'estudis continua camí amb el naixement de centres importants: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles (1943); Centre d'Estudis Locals de Mataró (1946), o Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada (1947).

La vocació i la necessitat de crear un centre d'estudis locals per promoure el

coneixement del territori es fan paleses en el nombre d'entitats que es constitueixen, però també en el fet que, en alguns casos, és l'ajuntament qui en promou la creació, tot recolzant-se en la societat civil. Aquest és el cas, per exemple, del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot (ja abans de la guerra, el 1933) o de la Fundació Bosch i Cardellach (Sabadell, 1942).

Per contra, cal no confondre aquestes iniciatives desenvolupades per la ciutadania amb el suport i l'impuls de l'administració local o sense amb altres, aparentment de tall similar, desenvolupades per les diputacions provincials. Certament, en la dècada dels quaranta del segle XX aquestes diputacions van auspicjar la creació de centres d'estudis institucionals d'abast provincial amb la intenció de contrarestar el catalanisme dels altres centres impulsats des de la societat civil. És el cas de l'Institut de Estudios Ilerdenses, fundat l'any 1942 per la Diputació de Lleida (avui dia renovat en les seves funcions i amb el nom de Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs); l'Institut de Estudios Tarracoenenses⁶ (1951), fundat també per la Diputació corresponent, o l'Institut d'Estudis Gironins (1946), que es constitueix com una associació, però tutelada per la Diputació de Girona. Alguns d'aquests centres són encara ara vius, però és evident que tenen missions i papers molt diferents d'aquells que els van originar.

La dècada dels cinquanta representa un punt d'inflexió important. El 5 de

5. Narcís Figueres ha fet un excel·lent buidatge de fonts que li ha permès de fer una llista d'estudiosos locals per al període que va del 1900 al 1939 (FIGUERES, Narcís 2010: «Sobre els estudis locals a Catalunya a la primera meitat del segle XX (1900-1939). A partir d'una aproximació bibliogràfica», a FIGUERES, N. – JIMÉNEZ, M. C. – SANTESMASES, J.: *Cultura i recerca local al segle XX. Dels erudits locals als centres d'estudis*: Ateneu Popular de Calonge i Institut Ramon Muntaner. Barcelona).
6. Dissolt per la Diputació de Tarragona l'any 1997.

Per la divulgació de l'història de Granollers

Es una obra d'indiscutible ciutadania envoltar a la població o contrada aimada (aimada per deure filial, o per amor d'elecció conscient) del màxim prestigi. I el prestigi lo mateix en els pobles com en els individus és improvitzeable. Està en el passat de l'individu, ja que la llargaria de la vida és on poden trobar-se èpoques difícils en les que la sencilla honradesa sia un heroisme; per aixó l'amistat que acabem de fer després d'una presentació, és una incògnita que només podem descifrar amb el temps que emplearem a estudiar el seu passat. El pare i el mestre que poden mostrar a llurs fills o deixebles l'exemple de llur vida, poden estimular facilment amb el respecte imposador de l'exemple donat.

L'estimul que el fill i l'alumne troben en els seus educadors poden trobar-lo els pobles en l'història.

Es per aixó que totes les tendències idealistes que tenen en l'història un motiu per justificar-se, en fassin bona arma de combat. En Wells mateix amb llur concepte, convidant els historiadors estrangers a que escriguin sense patriotisme, paradoxalment es mostra diplomàtic com a bon anglès que invoca el desinterés dels altres per aprofitar-se i introduir llurs obres plenes d'amor, un poc disimulat a la Gran Bretanya; la posició del gran savi anglès és assimilada a la dels homes d'estat que tot facilitant cabals als arsenals de llur país aconsellen el desarmament... dels altres.

Que blasmin de l'història en general els pobles que no en tenen és tan natural, com els que en tenen es dediquen a divulgar-la.

A lo millor després d'haver llegit referències d'una població, hi aneu i us emporteu un desengany.

En el cas de Granollers el procés es desenrotlla a l'inversa. Aixó és per que hom fins al present no s'ha cuidat prou de divulgar les coses, que estimant-les, ha sapigut, en la mida de llurs mitjans, conservar.

La feina de divulgació ciutadana agafa suera un caire optimista que nosaltres com a periodistes aportem nostre esforç assenyalant bo i adherint nos-hí com a aimants de Granollers. Com ja saben tots els granollerins que s'interesen per la ciutat, l'esforç fins ara individual d'estudi i divulgació arqueològics, passarà a ésser col·lectiu en forma de «Junta d'Estudis Històrics de Granollers».

Heus ací una facilitat que tothom tindrà per mostrar amb llur aportació, llur granollerisme.

EMILI CODINA

Figura 1. *Diari de Granollers*, 17 de desembre de 1927, pàgina 3. Font: Departament de Cultura de la Generalitat, Subdirecció General d'Arxius, Servei de Premsa Digitalitzada. <http://xac.premsa.cultura.gencat.cat> [consulta: 31 de gener de 2011].

A ella...

A ti, mujer, a ti te hablo, cuando se acercan los cálidos, luminosos días estivales. El triste invierno queda ya lejos y la alegría clara y perfumada, de los meses dorados, flota en el ambiente.

Empiezas ya a hojear revistas, en busca de los nuevos modelos que quieres lucir. Los pesados abrigos, las telas gruesas, oscuras, apagadas, duermen ya en los armarios y tú aspirando aire nuevo, buscas cual mariposa emergiendo de su crisálida, telas frescas, ligeras, que te transformen en un trozo de campo florido o en un relajo de fondo de mar.

Mujer, sé sincera. Te gusta saberse hermosa: buscas el peinado, color o forma, que sabes te favorece; gozas al sentirte admirada, pero... ¿No sueles si una mirada torpe se posa sobre ti, no te estremeces cual lo harías, al contacto de un asqueroso verde sapo? Tú no quieres provocar esas miradas torpes, faltas de respeto. ¿No es cierto?

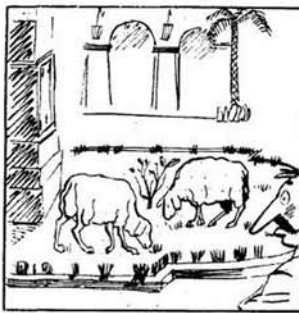
Si tú aspiras a ser bonita y admirada, con admiración limpia y recta, ve con tiento al hojear tu revista y escoger tus modelos. Advierte que unos dedos más de tela en las mangas o escote, no rebajarán tu elegancia; por el contrario, te adornarán con la joya inspreciable de la modestia... La moda ha sido creada para servir a la mujer en su empeño por parecer más bella; pero de la mujer dependiéndole su buen uso. Si una moda no es decente, debe ser rechazada. ¿Por seguiría

nada, alegría, la estación maravillosa que te infunde nueva vida y esplendor; pero rechaza todo lo que pueda empañar el brillo puro de tus ojos y la tranquilidad de tu corazón.

M. S. R.

HUMOR

por Oscar Estruga

De lo perdido, saca lo que puedas.

CENTRO DE ESTUDIOS DE LA BIBLIOTECA MUSEO BALAGUER

II Asamblea Intercomarcal

Como ampliación a la convocatoria aparecida en anterior edición de este Seminario y para general conocimiento, se hace público que en dicha II Asamblea Intercomarcal, regirá el siguiente programa: Exposición de propósitos del Comité Permanente de la I Asamblea.

1.ª Ponencia: «Cuestionario previo para la elaboración de una monografía de historia local, adaptada a los métodos científicos modernos». A cargo del catedrático de la Universidad de Barcelona, don Jaime Vicens Vives, en colaboración con don Juan Mercader Riba y don Manuel Riu Riu, del Seminario de Historia de la Facultad de Filosofía y Letras. — 2.ª Ponencia: «Proyecto para la posible coordinación de los centros locales de investigación». Por don Agustín Durán y Sanpere, Director del Instituto Municipal de Historia de la ciudad de Barcelona. Discusión de las anteriores Ponencias y demás proposiciones presentadas a la Asamblea.

Vista colectiva a las dependencias del Monasterio, comentada por la Directiva del Archivo Bibliográfico de Santos Creus.

Igualmente, para general conocimiento se hace público, como instrucciones para los congresistas, lo siguiente: 1.ª Que en la estación de Calafell habrá un servicio extraordinario a cargo de «Transportes Monasterio», para recoger a los viajeros procedentes de Barcelona, vía Villanueva, salidos a las 530 de la capital. — 2.ª Que para la entrada al local de la Asamblea y visita colectiva al Mo-

Figura 2. *Diari de Vilanova*, 23 de maig de 1953, pàgina 8. Font: Departament de Cultura de la Generalitat, Subdirecció General d'Arxius, Servei de Premsa Digitalitzada. <http://xacpremsa.cultura.gencat.cat> [consulta: 2 de febrer de 2011].

novembre de 1950 se celebra a Martorell la primera Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos.

La iniciativa sorgeix del Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, fundat, com hem dit, pocs anys abans. Es pretenia fer una trobada entre estudiosos de l'Anoia, el Baix Llobregat i el Penedès per fer país i per donar als recercaires locals eines per al rigor científic. Hi van acudir tant representants d'entitats d'estudis com estudiosos a títol personal, mancats de l'aixopluc d'una entitat. Això demostra la connexió que hi havia entre els erudits

locals de diferents municipis.⁷ És potser aquest el moment en què comencen a conviure en aquest àmbit persones que fan recerca a la universitat amb d'altres que s'hi dediquen no professionalment i, en algun cas, fins i tot, sense la formació adequada.

D'Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos se'n van celebrar, fins l'any 2001, 44 edicions, que van anar promovent a l'alça l'associacionisme i, consegüentment, la fundació de centres i entitats d'estudis. Un reflex n'és el nombre d'entitats que es funda des d'aleshores. A tall d'exemple,

7. Sovint s'ha transmès la imatge que l'erudit local treballa en solitari i aïllat dels homòlegs d'altres territoris. Segurament, ja al segle XIX, devia ser un col·lectiu mínimament enxarxat a través de les relacions personals, les publicacions, etc.

alguns de fundats entre el 1950 i el final de la dictadura: Centre d'Estudis de Granollers (1952); Institut d'Estudis Empordanesos (1956); Amics de Besalú (1958); Centre d'Estudis Vallencs (1960); Centre d'Estudis Martorellencs (1972); Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat (1974); Grup d'Estudis Sitgetans (1975); Grup de Recerques de les Terres de Ponent (1976); Institut d'Estudis Penedesencs (1977), etc.

Aquest és el període en què es constata cada vegada amb més força la vinculació de les dones a les entitats d'estudis, que amb anterioritat s'havia donat de manera molt discreta. Si la figura de l'erudit local era clarament masculina, els centres d'estudis s'han anat feminitzant en la mateixa mesura en què ho feia la universitat.

Amb posterioritat, la democràcia, lluny d'invalidar el moviment, el va veure créixer amb força, tònica que es manté

fins als nostres dies. A tall d'exemple, l'evolució del nombre d'entitats d'estudis del Baix Llobregat dona una gràfica (Figura 3) prou eloqüent que parla de la vigència del moviment:

Més enllà, el panorama és similar al del Baix Llobregat, amb un gruix important d'entitats d'estudis fundades a cavall entre els segles XX i XXI: el Centre d'Estudis d'Ulldecona (1992); el Centre d'Estudis del Gaià (1996); el Centre d'Estudis del Priorat (2003); el Centre d'Estudis Voltreganès (2005) i un llarg etcètera.

Al meu entendre, els factors principals que expliquen el creixement del nombre d'associacions d'estudis i la seva vigència són:

1. La percepció ciutadana que el coneixement del territori és un factor de benestar social i cultural.
2. L'abandó institucional, ja que un repàs al naixement, l'evolució i, eventual-

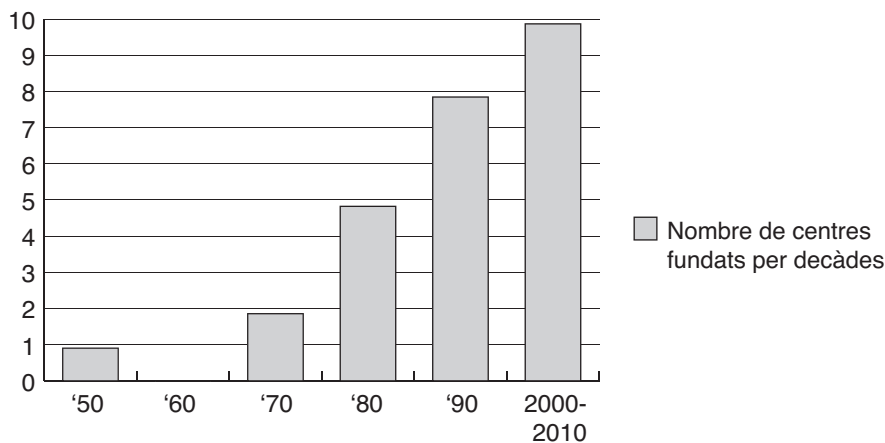

Figura 3. Nombre de centres d'estudis fundats al Baix Llobregat a partir de la dècada dels cinquanta del segle XX (elaboració pròpia).

ment, la mort d'algunes entitats d'estudis permet veure com aquestes sorgeixen per omplir els buits que deixen les institucions.⁸

3. El major nombre de persones amb estudis universitaris.
4. Les transformacions del concepte de patrimoni, que han fet estudiar i reivindicar elements del passat als quals abans no es donava cap valor.

Actualment no hi ha cap registre exhaustiu del nombre d'entitats d'estudis que hi ha a Catalunya, entenc que per la dificultat d'agrupar-les a partir de la seva denominació. El Departament de Cultura de la Generalitat xifra en 277 el nombre de centres d'estudis locals i comarcals i en més de 350 el de les entitats dedicades estatutàriament al patrimoni⁹, tot plegat més de 600 associacions. D'altra banda, constatem que no hi ha cap comarca que no tingui, com a mínim, una entitat dedicada als estudis locals. Algunes, evidentment, en tenen moltes més (el Baix Llobregat, que conec bé, té una mitjana d'un centre i escaig per municipi; en total prop d'una quarantena).

Aquest increment sostingut al llarg de més d'un segle afavoreix la creació, l'any 1992, d'una federació d'aquestes entitats, que abasta tots els territoris de parla catalana. És la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, que ha estat una peça clau en la percepció del moviment per part de propis i aliens com

a unitari i que l'any 2007 va rebre el Premi Nacional de Cultura (Àmbit de Patrimoni Cultural) de la Generalitat de Catalunya. El procés cap a la coordinació culmina l'any 2003, amb la creació de l'Institut Ramon Muntaner, una fundació privada amb un patronat format a parts iguals per la Generalitat i la Coordinadora de Centres.

A hores d'ara, l'abast del moviment i la seva trajectòria històrica el converteixen en un element diferenciador i idiosincràtic de la cultura catalana, i seria, per tant, del tot recomanable considerar aquest moviment un patrimoni de la nostra cultura, però aquest és un altre tema.

3. Quin paper ha tingut i té l'associacionisme davant del patrimoni i la història local?

A l'apartat anterior he volgut donar una visió de l'abast històric del moviment d'associacions d'estudis i del camí recorregut fins al present.

Toca fer una valoració del paper que tenim, davant del patrimoni i també socialment.

El primer paper destacable és, ja ho he mencionat, la dedicació al patrimoni desatès: les associacions estan allà on no hi són les institucions i, normalment, van pel davant d'aquestes. En aquest sentit, la major atenció que les administracions

8. Un exemple molt clar és el de la Societat Arqueològica Tarraconense, que sorgeix en defensa d'un patrimoni romà desatès i s'ha anat transformant per adaptar-se a la major cura d'aquest per part de les administracions i les universitats. D'aquí sorgiria un altre tema interessant, que és el de l'articulació entre l'associacionisme d'estudis i les institucions, de vegades fluida i, de vegades, un autèntic maldecap mutu que se salva de punteres.
9. Generalitat de Catalunya: «Estadístiques del tercer sector cultural de Catalunya. Associacions federades 2007», *Full de Cultura i Comunicació*, 30, setembre 2011.

mostren actualment envers al patrimoni no ha restat vigència a aquest principi, a causa bàsicament de les transformacions del concepte de patrimoni i de l'univers que abasta. En la mateixa mesura que les administracions vetllen pel patrimoni consagrat, per les grans catedrals, les associacions es dediquen al patrimoni difús¹⁰ —per defugir de l'adjectiu «menor»—, el valor del qual és relatiu a la història del territori o a la història de sectors socials menystinguts; o, fins i tot, al patrimoni triturat¹¹, que costa de rescatar de la misèria en què l'hem deixat caure.

Casos emblemàtics d'atenció al patrimoni desatès, normalment difús i triturat, podrien ser la defensa del Canal de la Infanta (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat) o del darrer solar agrícola de l'Hospitalet (Centre d'Estudis de l'Hospitalet). Cal notar que en tots dos casos es tracta d'elements que prenen valor en relació amb la història del territori, més que no pas pel seu caràcter monumental, i la defensa dels quals obre processos de patrimonialització.

En segon lloc, és obligat parlar del paper de les associacions d'estudi en l'àmbit del coneixement, la divulgació, l'ús, la vindicació del patrimoni i del passat local

i la patrimonialització. Només cal fer una ullada a l'ingent nombre de llibres, revistes i monografies editades per aquestes associacions, que ascendeix a diversos milers. No hi ha cap sistematització d'aquest fons, però agafant, per exemple, la base de dades bibliogràfica del Servei de Documentació d'Història Local de Catalunya de la UAB i fent una cerca per «Centre d'Estudis», ens surt en aquests moments una xifra de 1.485 publicacions editades per aquest tipus d'entitats. El resultat és del tot parcial si tenim en compte el fet que moltes entitats no tenen la denominació de centre d'estudis. Aquests llibres i aquestes revistes recullen les recerques fetes, contribueixen en una o altra mesura a la divulgació, i estan a la base de les possibilitats de vindicació del passat local i el patrimoni i, per tant, d'alguns processos de patrimonialització.¹²

Però amb l'objectiu d'aprofundir, encara té sentit preguntar-se: beneficia el patrimoni aquest tipus d'associacionisme? Si la nostra societat té altres vies i institucions que estudien el llegat històric i generen coneixement, com les universitats, cal, tot i així, preservar aquest espai cívic de voluntariat? Potser l'únic terreny verge per a aquestes associacions

10. RIBA, C.: «El paper dels Centres d'Estudis en la difusió i projecció social del Patrimoni Cultural», a *Jornades Els Centres d'Estudis i el patrimoni cultural. Els papers dels Centres d'Estudis en la protecció, recerca i difusió del patrimoni*. Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglesias, 20, 21 i 22 d'octubre de 2006. Ponència inèdita.

11. Aquesta expressió, que potser es podria elevar a categoria, la utilitza Carles Riba referint-se a bona part del patrimoni de l'àrea metropolitana de Barcelona (RIBA, C.: «Patrimoni en un entorn metropolità. Conclusions de les V Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat», a Consell Comarcal del Baix Llobregat: *Actes de les VI Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat. Patrimoni en un entorn metropolità*. Consell Comarcal, Barcelona, 2009).

12. Potser en aquest sentit un espai encara verge per a les associacions patrimonialistes és el de la gestió del patrimoni, que en altres països està més desenvolupada. Segurament és la necessitat de concatenar-se amb les administracions i el factor econòmic el que n'ha impedit el desenvolupament.

és la vindicació? O es tracta de mantenir encesa la flama romàntica hereva de la Renaixença com un esquer, mentre les universitats i els centres d'investigació institucionals fan ciència en majúscules? En paraules de l'economista W. Chan Kim, tenen les entitats patrimonialistes un oceà blau, o es mouen en un oceà vermell en competència i en desavantatge respecte de les universitats?

Per respondre partiré de dues diferències essencials d'aquest moviment respecte a instàncies institucionals de coneixement, com poden ser les universitats: a) el fet que el territori sigui l'element aglutinant i l'eix vertebrador, i b) el fet que aquestes associacions apleguen un voluntariat molt heterogeni que hi troba la possibilitat de tirar endavant actuacions cíviques de diversa índole, inclosa la recerca i la seva divulgació.

4. La mirada posada en el territori

Posar la mirada en el territori i no pas en una especialitat acadèmica permet visions integradores i no disciplinàries. Això no vol dir que no es desenvolupin estudis per especialitats, sinó que una i altra vegada els estudis redunden sobre l'espai, que així es va dotant de continguts cognitius, amb la qual cosa els treballs assoleixen un caire cívic més que no pas estrictament erudit. És lògic, doncs, que aquesta mirada integradora busqui fer el cicle integral de la recerca: investigació, divulgació i, si escau, vindicació, amb les conseqüents propostes de patrimonialització i ús.

La divulgació es fa a través de recursos formals, com llibres, conferències, taules rodones, etc. Però el principal element diferenciador és el paper que hi té la proximitat i la xarxa de complicitats. Aquest

és segurament un punt fort de l'associacionisme d'estudis.

El Centre d'Estudis Beguetans (Begues, Baix Llobregat) va iniciar una línia d'actuació reivindicativa a favor de la recuperació de l'arquitectura de pedra seca al municipi que ha donat lloc a un catàleg, un mapa interactiu d'ubicació, diverses línies de recerca, reconstruccions de cabanes, experimentació i demostració amb construcció de cabanes noves (que algun dia potser siguin un maldecap per als arqueòlegs), publicacions, conferències, webs monogràfics de difusió, etc., que involucren un ampli col·lectiu de beguetans i beguetanes que ara percepc com a patrimoni aquesta arquitectura i s'hi sent plenament identificat. A més, la visió integradora ha portat a tractar també el tema del paisatge i de la massa forestal i a unir, fins i tot, ciència i art. I tot plegat sense que es pugui qüestionar el rigor científic. A l'origen d'aquest cicle integral hi ha, doncs, la xarxa de complicitats incentivada per la proximitat i pels motius clarament activistes que originen la recerca.

Per tant, tractament interdisciplinari i execució del cicle integral de la recerca afavoreixen una visió integrada del territori que, en aquests moments, només es desenvolupa des de l'associacionisme i que beneficia clarament el patrimoni que entra en l'òrbita d'aquestes actuacions i la societat en el seu conjunt.

En tot cas, no deixa de ser curiós que a les universitats, una bona manera d'abordar un objecte d'estudi interdisciplinàriament i de fer més fàcil el retorn de la recerca cap a la societat sigui crear centres d'estudis. Desconec si el CEPAP, que organitza aquest seminari, buscava aquests objectius de manera explícita i directa.

5. La diversitat de mirades

La segona idea sobre la qual justifico el ple sentit de ser de les entitats patrimonialistes en benefici del patrimoni rau en el fet que apleguen persones de molt divers perfil que, per una raó o una altra, se senten vinculades i compromeses amb un territori i el seu patrimoni.

La nostra societat ofereix, fora de les vies professionals, poques oportunitats per desenvolupar la recerca. Cap universitat no té o no recolza, per exemple, un grup d'investigació amateur ni que sigui per no deixar perdre algunes oportunitats, per contribuir a la democratització del coneixement o, fins i tot, en interès propi, per complementar allò que es fa en el seu si.

Darrerament sí que han sorgit algunes estructures dintre de la universitat que volen ser una via de participació semi-oberta o oberta a tothom. Podríem citar el Centre de Recerca Duoda de la UB o el Centre d'Estudis de Moviments Socials de la UPE, entre d'altres. Ara bé, que aquests centres siguin molt o poc oberts, dit d'altra manera, més acadèmics o més militants, depèn de la persona o el grup de persones que els funda i els encapçala i del contingut activista de les temàtiques, però en cap cas dels mecanismes i formats de participació considerats per la universitat. Així, els dos centres mencionats anteriorment són clarament militants i es mostren més oberts a la participació. Però al seu costat en podem trobar d'altres de més acadèmics i més semblants a grups

d'investigació universitaris que a centres d'estudis.

Un cas curiós dintre d'aquesta línia és l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines. Aquesta associació sense finalitat de lucre es va fundar l'any 1999 per un grup de persones interessades en la temàtica que veien la necessitat d'agrupar-se per promoure la recerca en aquest àmbit.¹³ Fins aquí tot *normal*. La part sorprenent comença quan constatem que l'esmentat grup estava format per professorat universitari i, encara a hores d'ara, dotze anys després, sis de les set persones que formen la junta són personal docent de la UdG. No era i no és, doncs, suficient la universitat per a ells? Quins entrebancs intentaven superar? En tot cas entrebancs que quedaven desactivats creant una associació, però seria interessant conversar amb aquest grup per abocar elements de comprensió sobre aquest panorama.

El que està clar és que les associacions d'estudis són l'única via de participació en el cicle de la recerca de la història local i el patrimoni, que està oberta absolutament a tothom i no sols en teoria, sinó especialment a la pràctica. Prova d'això és l'elevat nombre d'associats amb què compta el conjunt d'entitats d'estudis del patrimoni al nostre país.¹⁴ El procediment és tan senzill com permetre que cada perfil trobi el seu lloc en el cicle, creant-se una escola viva d'aprenentatge i servei. Aquesta pluralitat que caracteritza les entitats està a la base de la democratització del coneixement i de la demo-

13. <http://www.ddgi.cat/historiarural/> [consulta: 1 de març de 2011].

14. Bé és veritat que no sempre la totalitat de la massa social és activa, però també és significativa en aquest sentit la militància d'aquells que, sense dedicar-s'hi, volen mostrar el seu suport a la tasca desenvolupada per l'entitat tot pagant la quota anual.

cratització de la seva pròpia gènesi, aspecte aquest que és alhora un impuls a noves formes de comunicació del patrimoni i a noves sinergies en la relació entre el patrimoni i el conjunt de la societat.¹⁵

La mirada integradora i plural, carregada, però, de rigor, i la participació ciutadana justifiquen plenament, al meu entendre, la dedicació dels centres i les entitats d'estudis al patrimoni, en convivència amb altres instàncies de coneixement i divulgació. Caldria esperar més sinergies entre elles en benefici del patrimoni i la història local, però per això caldrà considerar que les diverses instàncies que originen coneixement formen un ecosistema on totes les parts tenen sentit de ser.

De fet, la qüestió de la participació ciutadana en matèria de patrimoni està sobre la taula de científics, empresaris del ram i polítics i és considerada un dels àmbits importants quan s'aposta per la innovació. És per això que m'agradaria referir-m'hi mínimament.

6. Patrimoni i participació ciutadana

La necessitat de participació ciutadana en tots o en alguns àmbits de la vida cultural i sociopolítica és un fet complex que no es pot explicar unilinealment ni per la intervenció d'unes poques variables discretes. Per tant, no és aquest el moment d'abordar-ho.

Per al propòsit d'aquesta reflexió, distingiré entre els espais de participació ciutadana oberts i caminats des de la mateixa ciutadania aprofitant potser les esclatxes del sistema (que és la que practiquen les associacions) i aquells promoguts o dats pels governs i les institucions.

Val a dir, però, que, habitualment, aquests dos mecanismes de creació d'espais de participació interactuen i es retroalimenten. Un cas exemplar és el del Regne Unit, en què el sorgiment d'associacions potents en l'àmbit del patrimoni, com la Society for the Protection of the Ancient Building (1877) o el National Trust¹⁶ (1895), aquesta última amb gairebé quatre milions d'associats, ha creat una tradició de consulta per part del Govern i ha donat lloc a mecanismes de participació ben establerts.

Tornant a casa nostra, la via més ampla (per no dir l'única) de participació ciutadana considerada tradicionalment per les institucions és la del consum. Arrenca del segle XIX, quan la creació de museus i la visió del patrimoni com un recurs cultural es recolza (com no podia ser d'una altra manera) en el seu consum per part de la ciutadania. Un museu o un monument que és posat a l'abast del públic només realitza plenament la seva funció si el públic decideix fer aquesta última acció de «consum» (i dotar-lo, per tant, de sentit). És una faceta de participació minsa, però que crea un primer *feed-back* interessant i fructí-

15. Sobre aquest tema hi ha anàlisis interessants, com la que fan Macarena Hernández i Esteban Ruiz Ballesteros a «El patrimonio como proceso social. Intervención, desarrollo y consumo del patrimonio minero en Andalucía» (a Arrieta Urtizberea, Iñaki (ed.): *Participación ciudadana, patrimonio cultural y museos, entre la teoría y la praxis*. Universidad del País Vasco, Bilbao, 2008).

16. En relació amb la nota anterior, aquests serien precisament exemples d'entitats que gestionen patrimoni al Regne Unit, ja sigui per cessió o per la compra davant de situacions de risc.

fer entre el patrimoni i els ciutadans i les ciutadanes.

Aquesta línia és la que es desenvolupa de manera creixent al llarg del segle XIX i la primera meitat del XX. A l'Estat espanyol, els anys de la dictadura no són precisament rics en innovacions en matèria de patrimoni, de manera que el primer salt qualitatiu no el trobem fins a l'arribada de la democràcia.

Als anys vuitanta trobem algun àmbit en què la participació ciutadana ha estat fàcil i fèrtil i ha donat lloc a experiències diverses i reeixides en les polítiques municipals: penso especialment en la recuperació del patrimoni festiu.

Per contra, el terreny del patrimoni cultural dur, especialment aquell que no té un caràcter indiscutible i està imbricat en la trama urbana, afectant la planificació, no s'obre amb tanta facilitat a la participació i el panorama és molt desigual. En general, són les administracions les que han assumit tot el paper i accepten l'existència d'associacions patrimonialistes de vegades com un cigró a la sabata.

El desllorigador arriba segurament als anys noranta, quan es genera un entorn favorable, com a mínim, al debat i la reflexió. Les democràcies occidentals s'han revelat insuficients o millorables (es planteja el pas de la democràcia representativa a la participativa); la nova museologia pretén resituar el paper del públic/consumidor i Europa necessita els ciutadans i les ciutadanes per esdevenir una realitat.

Certament, les institucions europees tenen una calculada dedicació política al patrimoni que no és casual i que es manifesta en les moltes actuacions que es duen a terme en aquest àmbit: Fòrum Europeu del Patrimoni, Jornades Europees del Patrimoni, Itineraris Culturals Europeus i el seu corresponent Institut, el calendari d'activitats europees de patrimoni, o les moltes i diverses declaracions de la Comissió de Cultura i altres organismes en matèria de patrimoni.

Sobretot després de la caiguda del Mur de Berlín el 1989 es comença a prendre consciència que Europa ha d'esdevenir alguna cosa més que una unitat econòmica i geopolítica. Europa, per existir, ha de fer-ho en l'imaginari col·lectiu, en la percepció dels seus habitants. I és aquí on el patrimoni pren un paper cabdal. Aquesta perspectiva europeïsta, davant l'evidència de la diversitat cultural, no imposa uns models als quals s'han d'adaptar les diverses manifestacions patrimonials. Ans al contrari, parteix de la concepció que el patrimoni de qualsevol regió europea és patrimoni europeu.¹⁷ A la pàgina web de la Comissió Europea, per exemple, podem llegir:

«Europa està orgullosa de la seva diversitat cultural. Les llengües, la literatura, les arts escèniques, les arts plàstiques, l'arquitectura, l'artesanía, [...] poden procedir d'un país o una regió determinades, però alhora formen part del patrimoni cultural europeu. La Unió Europea vol mantenir aquesta diversitat, fomentar-la i fer-la accessible a la resta del món».¹⁸

17. De manera similar al que passava amb el concepte de ciutadania europea establert al tractat de Maastricht del 1992, on es considera ciutadà europeu qualsevol ciutadà de qualsevol dels estats membres.

18. http://europa.eu/pol/cult/index_es.htm [consulta: 14 de novembre de 2010]. La traducció és meua.

Aquesta visió d'un patrimoni plural conté un aspecte important: les diverses regions d'Europa han de «dir» quin és el seu patrimoni, el que aporten a la identitat europea, i els ciutadans l'hem de veure com a tal, com a patrimoni europeu. Aquest és el context en què neix, per exemple, el Fòrum Europeu d'Associacions del Patrimoni, constituït a Roma l'any 1990 i, per cert, encara sense cap *partner* català ni espanyol. El Fòrum, que compta amb el reconeixement del Parlament Europeu, vol ser una plataforma d'unió per als moviments de voluntariat vinculats al patrimoni. Resulta eloqüent el paràgraf dedicat a la justificació del Fòrum que apareix al seu web:

«Europa és més que una entitat geogràfica. Com a regió cultural, té un vast i ric patrimoni històric. Les restes materials d'aquest patrimoni, els orígens de les quals es remunten milers d'anys enrere, són evidents a tot arreu i estan en situació de risc [...]. Aquest patrimoni transcendeix les fronteres modernes i serveix per destacar la homogeneïtat cultural d'Europa al llarg dels segles».¹⁹

La idea de participació ciutadana, però, no és banal, ja que implica al meu entendre:

- a) la possibilitat d'informar-se i d'expressar-se com a individu o com a col·lectiu —aspecte relativament assajat en les democràcies formals;
- b) un canvi de paradigma sociopolític, si tenim en compte el fet que, en qualsevol intervenció sobre el patrimoni, s'haurà de tenir present —parafrasejant César Parra—²⁰ la «mirada de l'habitant»;
- c) i un canvi de paradigma científic si considerem, ni que sigui per un moment, que la sola consideració d'aquesta mirada engendra —o hauria de fer-ho— nous aparells teoricometodològics capaços d'abordar i copsar la subjectivitat individual i col·lectiva.²¹ Al cap i a la fi, la participació no és més que una forma de construcció de benestar social i, com diu el sociòleg Pedro Güell, «les persones i la seva subjectivitat no són un recurs addicional, sinó un requisit indispensable del desenvolupament».²²

La primera de les assumpcions guia l'oferta cultural de tall europeu en l'àmbit del patrimoni: les Jornades del Patrimoni o d'altres. Però no es mou del consum.

Per contra, la segona i tercera assumpcions troben dificultats per desenvolupar-se. Des d'Europa, potser un intent

19. http://www.heritageforum.org/Heritage_Forum/mission.html [consulta: 28 de febrer de 2011]. La traducció és meua.

20. Impulsor del «Seminario Internacional de Comunicación, patrimonio y participación ciudadana en el siglo XXI» (Santiago de Xile, 2007).

21. En aquest terreny l'antropologia ha demostrat que l'èxit de qualsevol tipus d'intervenció social rau, precisament, a tenir en compte aquestes subjectivitats. A tall d'exemple, resulta especialment revelador l'estudi sobre la problemàtica dels reallotjaments de famílies gitanes de Teresa Tapada (TAPADA, Teresa: «Antropología, vivienda y realojamiento urbano: la necesidad de diseños arquitectónicos más flexibles y adaptados». *Gitanos, pensamiento y cultura*, Revista bimestral de la Fundación Secretariado General Gitano, núm. 16, octubre 2002).

22. GÜELL, P. 1998. «Subjectividad social y Desarrollo Humano: desafíos para el nuevo siglo», a *Jornadas de Desarrollo y Reconstrucción Global*, Barcelona: SID/PNUD. La traducció al català és meua.

exemplar, per exòtic i per la manera en què il·lustra les traves que sorgeixen, es dona en l'àmbit del patrimoni natural amb els processos participatius oberts en compliment de la Directiva marc de l'aigua per a la millora de les conques fluvials.

Però, de nou, el patrimoni cultural queda desatès de canals de participació institucionals valents que transcendeixin l'àmbit del consum.

El tema no és de fàcil solució i, tot i que cal fer un reconeixement a algunes iniciatives locals, la teoria està més desenvolupada que la pràctica²³ i, de vegades, es té la sensació que la búsqueda participació o bé té per objectiu enfortir els mateixos poder públics que mal que bé la promouen o bé amaga la vulgar intenció d'afavorir el consum cultural en sentit dur, és a dir, la mercantilització de la cultura enfront de la possibilitat de ser-ne part.

És en el marc d'aquest terreny un pèl desèrtic de la participació que potser cal reflexionar sobre el paper de les iniciatives sorgides en el si de la mateixa ciutadania; estudiar si realment plantegen i creen una altra relació patrimoni/societat; aprofitar-les, crear sinergies i treballar sobre el principi de subsidiarietat que, a casa nostra, ofereix un panorama excel·lent gràcies a la trajectòria feta per les associacions d'es-

tudis al llarg de més d'un segle d'existència i que, per tant, també podríem considerar patrimoni.

Recapitulant, i cenyint-me només als aspectes que he tractat aquí, les línies fortes de la relació entre l'associacionisme d'estudis i el patrimoni es poden sintetitzar així:

1. Una trajectòria de més de 150 anys dedicada al patrimoni local, per tant, arrelada i allunyada de qualsevol sospita d'oportunisme.
2. Una producció literària de caràcter científic sobre el patrimoni i la història locals que abasta tot el territori de parla catalana i que d'altra manera no s'hagués pogut assolir, ni pel seu volum ni pels seus costos.
3. L'atenció al patrimoni desatès.
4. L'impuls a processos de patrimonialització.
5. El predomini de la visió integradora del territori i el seu patrimoni.
6. La tendència a fer el cicle integral de la recerca gràcies a la xarxa de complexitats.
7. La democratització del coneixement i la participació ciutadana com a plataformes per a la innovació en matèria d'estudi i comunicació del patrimoni.

23. ARRIETA URTIZBEREA, I. (ed.). 2008. *Participación ciudadana, patrimonio cultural y museos, entre la teoría y la praxis*. Universidad del País Vasco, Bilbao.

